

مدیح و مرثی مسکوة تبریزی

به انضمام

معراج نامه ، یاقوت احمر ، مثنوی راییه

تحقیق و تالیف

رحیم نیکبخت - امیر نیکبخت

انتشارات ایران شناخت

تبریز - ۱۳۹۲

سرشناسه	: مشکوة تبریزی، علی اکبر بن داود، ۱۲۵۰-۱۳۱۲ق.
بنیان و نام پدیدآور	: منابع و مآلی مشکات تبریزی بانقسام معراج نامه، باقر احمدی، مثنوی و الهییه / تحقیق و تألیف رحیم نیکبخت، امیر نیکبخت.
مشخصات نشر	: تبریز: ایران شناخت، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری	: ۴۲۷ ص: مصور (رنگی).
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۹۳۲۲-۵-۷-۱۸۰۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: شعر مذهبی - قرن ۱۵
موضوع	: شعر فارسی - قرن ۱۵
موضوع	: نوحه سرایی
شماره افزوده	: نیکبخت، رحیم، ۱۳۵۰ -
شماره افزوده	: نیکبخت، امیر، ۱۳۶۲ -
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۲ ۹۳۸۷۵۹۱۱۶
رده بندی دهکده	: ۸۵۱/۶۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۳۰۸۳۱۳

نام کتاب: منابع و مآلی مشکات تبریزی

تألیف: رحیم و امیر نیکبخت میرکوهی

ویراستار: نادر خیار دولت آباد

ناشر: انتشارات ایران شناخت

حروفچینی: واحد کامپیوتر انتشارات ایران شناخت

نیراز: ۵۰۰

نوبت چاپ: اول ۱۳۹۲

قیمت: ۱۸۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۳۲۲-۵-۷-۱۸۰۰۰۰

مرکزپخش و فروش:

تبریز - خیابان گلگشت - خیابان عطار نیشابوری - بالاتر از سه راهی گلگشت

تلفن: ۳۳۶۶۶۱۳ - ۳۳۷۴۱۶۰

فهرست مطالب

۱۱	مقدمه به قلم استاد جلال محمدی
۱۶	پیشگفتار
۲۵	بخش اول: مدخل پژوهشی
۲۶	خاندان وقایع نگار
۲۸	زندگی نامه
۳۴	مصاحبان
۳۶	آثار و تألیفات
۴۳	عباسقلی وقایعی
۴۵	شهادت علی اکبر وقایعی
۵۳	بخش دوم: مدایح و مراثی مشکوة
۵۴	۱. مرحباً بک یا ایها الرجب
۵۶	۲. تورا چاکر آسمان
۶۰	۳. غرق دریای بلایم یا امیر المؤمنین
۷۰	۴. خسته سر بو تراب شد
۷۱	۵. عزاداری امیر المؤمنین
۷۲	۶. شه مردانی یخدیلار
۷۶	۷. زبان حال جبرئیل خطاب به حضرت سید الشهداء علیه السلام در گاهواره
۷۸	۸. رفت پدر از کنار من
۸۰	۹. در ورود محرم

۱۰. در طلوع هلال محرم و اشاره به مقام ماتم..... ۸۱
۱۱. کربلای رشگ فردوس برین..... ۸۵
۱۲. شب عاشورا ۹۰
۱۳. زبان حال جناب لیلا خاتون به فرزند دلبندهش..... ۹۱
۱۴. وداع حضرت علی اکبر علیه السلام..... ۹۶
۱۵. او چولده علی اکبر آختارور..... ۹۳
۱۶. یوسف گنغان گتورموشم..... ۹۶
۱۷. زبان حال جناب لیلا خاتون بر سر بریده‌ی فرزند دلبندهش..... ۹۷
۱۸. زبان حال فاطمه عروس در وداع شاهزاده اعظم حضرت قاسم علیه السلام..... ۹۹
۱۹. فی رثاء سیدنا العباس علیه السلام..... ۱۰۳
۲۰. کار خسرو لب تشنه زار شد..... ۱۰۴
۲۱. مقدمه شهادت حضرت قمر بنی هاشم علیه السلام..... ۱۰۵
۲۲. یخلوب یره علمدار ۱۰۹
۲۳. در مرثیه علی اصغر علیه السلام..... ۱۱۰
۲۴. گوش تا گوش درید..... ۱۱۲
۲۵. سؤال و جواب حضرت علی اصغر علیه السلام و مادرش..... ۱۱۴
۲۶. حلق تشنه اصغر شکافت..... ۱۱۵
۲۷. اتمام حجت حضرت امام حسین (ع)..... ۱۱۶
۲۸. مسمط در مرثیه سالار شهیدان ۱۲۷
۲۹. کس نماند ز یارانش..... ۱۳۱
۳۰. یخلدیلا شاه شهیدانی یره تشنه ۱۳۴
۳۱. قتلگه یزم وصالمدور منیم..... ۱۳۹

۱۴۲	۳۲. جسمیمده وار جان آغلارام.....
۱۴۵	۳۳. ششم حسین ندارد شمارده لی.....
۱۴۸	۳۴. زیب زمین اولدی.....
۱۵۰	۳۵. قتل حسین کیمی روز اولمادی.....
۱۵۱	۳۶. زینبون اولدی سوار محمله قاردلش.....
۱۵۳	۳۷. مگر شام غریبان حسین است.....
۱۵۵	۳۸. هلال زینب سلام الله علیها بر روی نیزه.....
۱۵۸	۳۹. کوفیه زینب گدن زمان.....
۱۶۳	۴۰. بویاندی قانه باشون.....
۱۶۵	۴۱. اولدی شام بلا جای قامت زینب سلام الله علیها.....
۱۷۰	۴۲. شیعه امشب اربعین است.....
۱۷۲	۴۳. قطعه ساده تاریخ وفات مرحوم مغفور خلد آسمان کریم آقا متخلص به صافی.....
۱۷۵	بخش سوم: سه مثنوی کامل مشکوة.....
۱۷۷	معراج نامه.....
۲۶۶	یاقوت احمر.....
۳۶۲	مثنوی راهبیه.....
۳۹۱	ضمایم.....

مقدمه به قلم استاد جلال محمدی

غایت شعر چیست؟... اگرچه سخن‌شناسان ما، از قدما و معاصرین در باب «تعریف شعر» و اینکه «شعر چیست؟» سخن‌ها گفته‌اند، اما درباره «غایت شعر» و اینکه «هدف شعر چیست؟» اغلب به اشاراتی بسنده کرده‌اند. شاید یکی از علل آن، بدیهی بودن «غایت شعر» در نزد بزرگان سخن بوده است. بدون توضیح که فی‌المثل از مطالعه دیوان قافله‌سالاران سخن ایران و بزرگانی مانند نظامی گنجوی، صائب تبریزی، سنایی غزنوی، حافظ، فردوسی و...

به روشنی پیداست که غایت و هدف شعر در اندیشه این بزرگان، چیزی جز آموختن علم به انسانها و شکوفا کردن عقل و آگاهی وی و راهنمایی‌اش به عالم نیکبختی و سعادت و عشق نیست... آیا جز اینکه مثنوی مولانا یا خمسه نظامی یا... مدرسه تعلیم و تربیت روحانی و مکتب عشق و اخلاق و عرفان است؟ آیا جز این نیست که غزل‌های حافظ، واسطه اتصال قلوب انسانها به عالم معناست؟...

آری غایت شعر، برانگیختن انسان برای طی وادی معرفت و سعادت است و شعری که چنین غایتی را پی‌نگیرد، نه شعر حقیقی که شعر مجازی است. شاعران حقیقی

برای ادای رسالت شاعری فراخور اندیشه و سلیقه و ذوق و زمان خویش، در سخن شیوه‌های رنگینی به کار می‌بندند و با مخاطب، به زبانهای گوناگون عاشقانه و عرفانی و حماسی و رثایی در قالب‌های متفاوت از غزل و مثنوی، و قصیده و دوبیتی و... اسرار و گفتار در میان می‌نهند... و همه غایت واحدی را پی می‌گیرند که همانا برافروختن چراغ آگاهی باطنی انسان یا شکوفایی عقل و تهذیب نفس و تعلیم معارف الهی به مخاطب، یا گشودن پنجره‌هایی از عالم نور به روی انسان، و در یک کلام آموختن «کیمیای سعادت» به اهل آن است.

اگر غایت شعر این است - که چنین نیز است - «شعر مرثیه»، «شعر رثایی» و «شعر نوحه» - که در ادبیات آذربایجان معنای واحدی دارد - گونه‌ای از شعر است که همین غایت را به شیوه‌ای دیگر دنبال می‌کند. شاعر مرثیه‌سرا با زبان شاعرانه خویش که زبانی فراتر از زبان مردم است و با ذهن و ضمیر و جان و وجدان مخاطب سخن دارد، از وقایع و اتفاقات و شخصیت‌های عاشورا سخن می‌گوید و با شعر خود، ارتباط و پیوندی را که مخاطب با اولیای الهی و عاشورایی دارد، شعله‌ورتر می‌کند و ارتقا و استمرار می‌بخشد. در اهمیت این موضوع کافی است بدانیم که از نگاه اهل معنا و معرفت پیوند روحی و باطنی انسان با اولیای الهی، از مهم‌ترین عوامل سعادت دنیا و آخرت انسان است، و چه پیوندی مبارک‌تر و مؤثرتر از ارتباط و پیوند باطنی و روحی انسان با سرسلسله آزادگان و اولاد و انصار آن بزرگوار؟ از این منظر جایگاه بلند و پایگاه ارجمند شعر و شاعر مرثیه به روشنی مشهود و معلوم است...

اما با تمام مقام و منزلتی که شعر و شاعر رثایی دارد هنوز ابعاد و اضلاع کارکردهای آن به درستی تبیین نشده است. زیرا شعر مرثیه به دلایل مختلف تاریخی و سیاسی همواره با بی‌مهری‌های دولتی و مراکز علمی، ادبی و دانشگاهی مواجه بوده است. برای مثال طی دوران حاکمیت پهلوی‌ها که بیش از نیم قرن به درازا کشید حکومت

حتی به ممنوعیت عزاداری امام حسین کمر بست، چه رسد به احیا و نشر آثار شاعران حسینی و....

در دوران قاجار نیز حکومت، سیاست معینی برای حمایت از شعر رثایی و عاشورایی نداشت؛ شاعرانی مانند عمان سامانی، فؤاد کرمانی، حجت الاسلام نیر که از چهره‌های درخشان شعر رثایی دوره قاجاریه‌اند نه وابسته به دربار بودند و نه مورد حمایت آن.

بر مخاطب روشن بین مشهود و معلوم است که در این سرزمین، شعر رثایی به خاطر عشق و شور شاعران به خامس آل عبا بالیده و به برگ و بار نشسته است و این شجره طیبه ریشه در نهضت عاشورا دارد. باری درباره شعر رثایی و عاشورایی در آذربایجان نکات دیگری نیز گفتنی است:

شعر رثایی، مردمی‌ترین و پرمخاطب‌ترین شعر در جامعه آذری‌هاست و عزاداری حسینی در تمام ایام سال، در قالب هیئت‌های عزاداری و محافل و مجالس حسینی در این دیار برپا و برقرار می‌باشد و ستون اصلی خیمه عزاء، شعر رثایی یا در اصطلاح بومی «نوحه» است.

و دیگر اینکه در میان اقوام ترک‌زبان ایرانی و غیر ایرانی آذربایجانی‌ها شیعه‌اند و غیر از آذری‌ها اغلب اقوام ترک‌زبان غیر شیعه! پادشاهان ترک از سلطان محمود غزنوی تا سلطان سلیم عثمانی نیز ستیزشان با شیعه معروف است.

سلطان محمود غزنوی حمله به ری را - که در آن روزگار از مراکز شیعه بود - از غزای کفار هند واجب‌تر دانست. سلطان سلیم به کشتار شیعیان آناتولی بسنده نکرد و با افزون‌تر از صد هزار جنگجو به ایران تاخت تا حکومت نوپای شیعه شاه اسماعیل صفوی را براندازد. علاوه بر آذری‌های ایران امروز آذری‌های قفقاز و آذری‌های ترکیه

- که جعفری خوانده می‌شوند - به واسطه جنگ‌های روسیه و ترکان عثمانی از ایران جدا شده‌اند. غرض اینکه شعر و ادبیات عاشورایی، که یکی از ویژگی‌های فرهنگی و هویتی ایرانیان است، از میان اقوام ترک‌زبان تنها به آذری‌ها اختصاص دارد.

و نیز اینکه شعرخوانی یا نوحه‌خوانی در هیئت‌ها و محافل و مجالس عزای آذربایجانی - ها به دو زبان مادری و محلی (آذری) ملی (فارسی) است. برخی شاعران مانند حجت‌الاسلام نیر اغلب اشعارش به زبان فارسی است و برخی مانند عابد تبریزی، به هر دو زبان شعر سروده‌اند و برخی نیز بیشتر به ترکی آذری.

باری مرحوم مشکات تبریزی نیز از تبار و تیره همین شاعران است. اشعار بازمانده از وی، گواه مرتبت شاعری و منزلت دانایی و وسعت اطلاعات دینی اوست. مشکوه هم به فارسی و هم ترکی آذری شعر سروده و الحق هر دو را نیز نیک سروده است. «منظومه معراج‌نامه» و «مثنوی راهبیه» کلام سخنوری است که در عالم شاعری مدارج متعددی را طی کرده است. در میان مدایح و مراثی مشکوت - که برای نخستین بار در این مجموعه فراهم آمده - نیز اشعار بلندی است که سرودنش جز بیا مدد الهام میسر نیست:

دریای فیضی گوردوله بیر گوهر آختارور

یعنی حسین او چولده علی اکبر آختارور...

هر زخمی، پیکرینده گوروب نوشکفته گل

خار خدنگ ایچینده عجب گوللر آختارور

منظومه «معراج‌نامه» - که افزون بر هزار بیت است - و شاعر آن را در اواخر حیات و دوره پختگی ذوق و کلام و اندیشه سروده، ارزش ادبی خاصی در بین آثار

شاعر دارد. سخن درباره چند و چون کلام مرحوم مشکات در این مختصر نمی‌گنجد. و امید که بعد از انتشار این مجموعه، اهل ادب و اندیشه گفتنی‌ها را در این باب باز گویند.

تدوین این مجموعه، و امداد تلاش محقق باسابقه و بصیر رحیم نیکبخت است که در صیانت از میراث ادبی شیعه، عزم و انگیزه دیگری دارد. آثاری چون اشعار مرحوم مشکات، تجریدی، در واقع از منابع حیات معنوی و متعالی جامعه است و آنکه غبار عزلت و زمان از سیمای این گونه آثار می‌زداید، به سهم خویش، در شکوفایی حیات حقیقی انسانها نقش دارد، آری:

فیض روح القدس از باز مدد فرماید

دیگران هم بکنند آنچه مسیحا می‌کرد

جلال محمدی

۳۰ مهر ماه ۱۳۹۲ تبریز

پیشگفتار

الحمد لله رب العالمين والصلوات والسلام على خير خلقه واشرف بريته محمد وآله
الطيبين الطاهرين المعصومين

اما بعد، نگارنده‌ی این سطور در پی گردآوری موارث ادبی مراثنی پیرامون وقایع
کربلا همچون دیر راهب و احوالات آن، در تذکره‌ای اشاره‌ای یافت که شاعری علی-
اکبر نام «مشکوة السلطان» سروده‌ای در قالب مثنوی با عنوان «راهبیه» دارد که شرح
کامل احوالات دیر راهب و رأس مطهر امام حسین علیه السلام است. از این رو به
اسماعیل وکیل زاده دوست عزیز از یادگاران لشکر عاشورا مراجعه شد تا بلکه از
طریق حاج بیوک آسایش جاوید، مداح باصفای لشکر عاشورا و راوی کتاب «پا به
پای یاران»^۱ بتوان به این نسخه دست یافت یا ردی از آن گرفت. به لطف دوست

۱. اسماعیل وکیل زاده در دوره‌ی حضور خود در بنیاد حفظ ارزشهای دفاع مقدس منشأ آثار بسیاری
بود و به همت و پیگیری‌های وی و همزمانش آثار ارزشمندی در حوزه‌ی خاطرات و تاریخ شفاهی
رزمندگان لشکر عاشورا گردآوری، تدوین و نگارش یافته است؛ از جمله خاطرات حاج بیوک آسایش
که بعد از انتشار آن، نگارنده در معرفی آن مطلبی نگاشته که در روزنامه‌ی مهد آزادی و برخی از
سایت‌ها منتشر گردیده است.

عزیز و به همراهی و همدانگی وی دی داری در اوایل ماه مبارک رمضان ۱۳۹۲ با حاج بیوک آقا صورت گرفت. این بزرگوار با گشاده‌رویی برای پیگیری و تهیه مطالب مورد نیازم قول مساعد دادند. ناگفته نگذارم استاد حاج بیوک آقا، مرحوم عباسقلی وقایعی، فرزند مرحوم علی اکبر خان مشکوة السلطان سراینده‌ی مثنوی راهبیه است.

حاج بیوک آقا لطف فرمودند از عزیز دیگری حاج کریم ارسلانی^۱ که در حکم فرزند مرحوم وقایعی هستند و با بازماندگان این دودمانان ادیب و سخنور ارتباط دارند پیگیر خواسته‌ها بودند، ضمن اینکه از سر لطف دو اثری را که از این شاعر دلسوخته منتشر شده بود، در پانزدهم رمضان در مسجد مقبره به همراه چند قطعه شعر از سروده‌های مرحوم مشکات به امانت سپردند.^۲ با ایشان از ضرورت احیای نام این مرثیه‌سرای خادم امام حسین (ع) صحبت رفت و ایشان فرمودند که در دفتری گزیده اشعار مرثیه وی را حدود نیم قرن قبل یادداشت کرده و از آن در مجالس حسینی استفاده می‌کنند؛ و با صفایی که دارند قبول کردند که آن دفتر را به امانت تحویل نگارنده دهند. دیداری دیگر در مسجد شگلی با همان مسجدی که شهید آیت‌الله اسدالله مدنی مدتی در آن اقامه نماز کرده است، همراه جناب وکیل‌زاده در

۱. وی از شاگردان برجسته‌ی مکتب مرحوم وقایعی و از مبارزان پیشگام انقلاب تبریز هستند که راه ارشادی استاد خود را به اشکال مختلف از جمله تشکیل جلسات شرح تفسیر نهج البلاغه ادامه می‌دهد.

۲. روز پانزدهم رمضان امسال/دوم مرداد ۱۳۹۲ مسجد مقبره مملو از جمعیت بود. نماز جماعت ظهر به امامت حجت الاسلام والمسلمین سید تقی قاضی طباطبایی فرزند شهید بزرگوار آیت‌الله شهید قاضی طباطبایی اقامه شد و حاج بیوک آقا که مداح این مسجد مهم تبریز است به مدیحه‌سرایی پرداخت که ترجیع سرود ایشان در مدح امام حسن علیه‌السلام این بود که

کاش بقیع ایندی چراغان اولوا شیعه‌لرون قبروه قربان اولوا

روزهای پایانی ماه مبارک رمضان روی داد. این دیدار مصادف با سالگرد شهادت محمدعلی آسایش جاوید بود و مراسمی بعد از افطاری برپا شده بود تا از حاج بیوک آقا تجلیل شود و حاج فیروز زیرک کار^۱ هم تشریف داشتند.^۲ علاوه بر عودت امانتی‌ها، مجموعه‌ای که در مورد ادبیات مرثیه در دست تهیه داشتیم تقدیم ایشان کردم تا اگر نظری دارند اعمال شود. این بهانه‌ای شد تا برای هفته‌ی بعد قرار دیگری در همان مسجد گذاشته شود و ایشان دفتر ارزشمند خود را از نوحه‌های مرحوم مشکوة بیاورند. در روز موعود حدود یک ساعت ضمن مرور نوحه‌ها از خاطراتی مرتبط با اشعار صحبت شد. ایشان از سر لطف این دفتر را که در نوع خود نسخه ارزشمندی است و نیز نامه‌ای را که به مرحوم وقایعی در تسلیت شهادت فرزند نوشته شده به امانت سپردند تا از آنها روگرستی تهیه نمایم که در اسرع وقت از تمامی آن کپی تهیه شد. با هماهنگی و همراهی ایشان در دوازدهم شهریور در مسجد المهدی با حاج کریم ارسلانی هم توفیق دیدار حاصل شد و مصاحبه‌ای پیرامون زندگی و احوال مرحوم وقایعی انجام گرفت و با یکی دیگر از شاگردان قدیمی وقایعی آقای حاج جواد آقاخان پور شاعر اهل بیت (ع) و از هم‌دوره‌ای‌های شهید علی اکبر وقایعی هم صحبت شد.^۳ علی اکبر وقایعی فرزند عباسقلی وقایعی و نوه‌ی مرحوم علی اکبر مشکوة از شهدای قیام ۱۵ خرداد به حمایت از امام خمینی (ره) در تهران است.

خوشبختانه با پیگیری جناب آسایش و جناب ارسلانی با نوه‌ی دختری مرحوم وقایعی جناب آقای سید علی عشق آزادی توفیق آشنایی حاصل شد و دیدارهایی

۱. حاج فیروز زیرک کار مداحی است که نه آواز می‌خواند نه تحریر می‌زند، با این حال نفسی الهی دارد با دکلمه ساده چنان شوری می‌آفریند که با زبان نمی‌توان به وصف آن پرداخت.

۲. متصدیان مراسم به خود حاج بیوک آقا نگفته بودند، زیرا وی با این گونه کارها موافق نیست.

۳. تصویر ایشان در ضمیمه است.